

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Nationaal verkiezingsonderzoek

Hoog, R. de; Mokken, R.J.; Roschar, F.M.; Stokman, F.N.

Citation

Hoog, R. de, Mokken, R. J., Roschar, F. M., & Stokman, F. N. (1971). Nationaal verkiezingsonderzoek. *Acta Politica*, 6: 1971(1), 29-44. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3451291>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3451291>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

1781 respondenten heeft 23,8 % niet gestemd.

De samenhang met leeftijd en opleiding blijkt uit onderstaande tabel:

Tabel 7, percentage kiezers dat niet stemde naar leeftijd en opleiding

	jonger dan 35 jaar	35 jaar of ouder	totaal
8 jaar dagonder- wijs of minder	47,2% (N = 218)	20,6% (N = 646)	27,3% (N = 864)
meer dan 8 jaar dagonderwijs	29,6% (N = 395)	13,4% (N = 522)	20,4% (N = 917)
totaal	35,9% (N = 613)	17,4% (N = 1168)	23,8% (N = 1781)

Uit deze tabel blijkt dat het effect van leeftijd groter is dan dat van het gevolgde onderwijs en dat de werking van beide factoren niet als additief kan worden beschouwd, maar dat er sprake is van een (significante) interactie.⁴

Binnen de groep kiezers onder de 35 jaar met weinig onderwijs, die 12 % van de onderzoeksgroep uitmaakt, is er nog een verschil tussen degenen die in middelgrote of grote steden (C4 en C5 gemeenten) wonen en degenen die in kleinere plaatsen wonen. De percentages niet-stemmers zijn: 61,4 % resp. 39,2 %. Bij de groep van jongere kiezers met meer dan 8 jaar dagopleiding bestaat dit verschil niet.

Los van de factoren leeftijd en opleiding blijkt ook het geslacht van invloed op het al dan niet gaan stemmen: van de mannen stemde 23,1 % niet, van de vrouwen 28,8 %.

In de sfeer van opinies en attitudes verschillen de niet-stemmers van degenen die wel gestemd hebben door een geringere politieke belangstelling. In feite waren deze samenhangen het hoogst van alle onderzochte verbanden. Ook het motief dat het meest werd genoemd als reden om niet te gaan stemmen was gebrek aan politieke belangstelling.

⁴ Voor de gebruikte toetsingsprocedure, zie Ph. C. Stouthard, 'Toetsing en schatting van interactie-effecten in contingentie-tabellen', *Sociale Wetenschappen*, 9 (1966) nr. 4.

Nationaal verkiezingsonderzoek

R. de Hoog, R. J. Mokken, F. M. Roschar en F. N. Stokman

In februari 1970 hebben de hoogleraren van alle politicologische instituten in Nederland een gemeenschappelijke subsidieaanvraag bij de Nederlandse Organisatie voor zuiver-wetenschappelijk onderzoek (ZWO) ingediend voor de permanente verzameling van gegevens van periodiek en continu nationaal verkiezingsonderzoek voor algemeen politiekologisch gebruik. Deze aanvraag houdt een voorstel in dat in de toekomst, met ingang van de verkiezingen van 1971, bij elke kamerverkiezing een nationaal verkiezingsonderzoek zal moeten worden gehouden met een in beginsel vaste vragenlijst (continuïteit) en met als algemene doelstelling de snelle produktie van een gave, voor alle politiekologische onderzoekers snel toegankelijke dataverzameling. Hierbij is gezocht naar een organisatievorm waarbij geen enkel universitair onderzoeksinstituut met de volledige organisatie en uitvoering van dit onderzoek wordt belast. Met het oog hierop is een permanente commissie van toezicht ingesteld, die gerecrueteerd is uit alle deelnemende instituten. Deze commissie heeft tot taak het onderzoek voor te bereiden en te begeleiden en op de uitvoering ervan toezicht te houden.¹ Na de toekenning van de subsidie door ZWO voor het onderzoek in 1971 is een van de auteurs, de heer Roschar, aangezocht als projectleider.

Reeds in de subsidie-aanvraag bij ZWO voor het VU-onderzoek van 1967

¹ De leden van de commissie zijn:

drs. D. Boonstra,	Sociaal-Wetenschappelijk Instituut, de Vrije Universiteit, Afdeling Politicologie;
drs. L. P. J. de Bruyn,	Instituut voor Politicologie, (Katholieke Universiteit Nijmegen);
dr. E. J. Bijnen,	Sociologisch Instituut, (Katholieke Hogeschool te Tilburg);
drs. H. van de Graaf,	Sociaal-Wetenschappelijk Instituut, de Vrije Universiteit, Afdeling Politicologie;
drs. F. J. Heunks,	Sociologisch Instituut, (Katholieke Hogeschool te Tilburg);
dr. R. J. Mokken,	Instituut voor Wetenschap der Politiek van de Universiteit van Amsterdam (voorzitter);
drs. H. A. A. Molleman,	Instituut voor Internationale Studiën, Afdeling Politieke Wetenschap, (Universiteit van Leiden);
drs. T. W. J. J. M. Noldus,	Instituut voor Politicologie, (Katholieke Universiteit van Nijmegen);
dr. J. Rusk,	Sociologisch Instituut, (Katholieke Hogeschool te Tilburg);
drs. A. van Staden,	Instituut voor Wetenschap der Politiek van de Universiteit van Amsterdam;
drs. F. N. Stokman,	Instituut voor Wetenschap der Politiek van de Universiteit van Amsterdam;

is de wenselijkheid gesteld van continu verkiezingsonderzoek.² Door de geschetste organisatievorm wordt overbelasting van een onderzoeksinstituut vermeden, zodat continuïteit niet in gevaar hoeft te komen.

Gezien de betekenis van dit projekt voor een brede kring van politikologisch geïnteresseerden willen wij, namens de permanente commissie van toezicht van de vijf universiteiten, de doelstellingen en mogelijkheden van deze onderneming in een artikel uiteenzetten.

Dit gezamenlijke onderzoeksprojekt heeft naast vele positieve een aantal kritische reacties opgeroepen omtrent de relevantie van dergelijk onderzoek voor de politikologie. Deze laatste reacties lijken gedeeltelijk voort te komen vanuit het beeld, dat men van het verkiezingsonderzoek uit de jaren veertig en vijftig heeft gekregen. Tevens wordt het huidige verkiezingsonderzoek nogal eens op één lijn gesteld met het opinieonderzoek, zoals dat door commerciële instellingen zowel in de context van de verkiezingen als daarbuiten gehouden wordt. Het lijkt daarom gewenst eerst nader in te gaan op de huidige betekenis van nationaal verkiezingsonderzoek om vervolgens de opzet van dit projekt uiteen te zetten.

De huidige betekenis van verkiezingsonderzoek

Het verkiezingsonderzoek vindt in de jaren '40 zijn oorsprong in de Verenigde Staten met de verkiezingsstudies van Lazarsfeld c.s.³ Deze *sociologische school* van de Columbia Universiteit concentreerde zich vrijwel geheel op demografische variabelen als determinanten van het stemgedrag. Dit komt duidelijk tot uitdrukking in hun 'cross-pressures' bij de bepaling van het stemgedrag te indiceren door globale demografische variabelen, zoals de sociaal-economische status, de godsdienst en de aard van de woonplaats van de kiezer.⁴

² Zie voor enkele resultaten van dit onderzoek: *De Nederlandse Kiezers in 1967. Enkele eerste resultaten van een Landelijke enquête*. Sociaal-Wetenschappelijk Instituut van de Vrije Universiteit van Amsterdam, 1967. Verder aangehaald als *De Nederlandse Kiezers in 1967*. A. Hoogerwerf, *De Nederlandse Kiezers en het partijstelsel. Verbondenheid, weerstand en voorstelling*, *Acta Politica Jrg. II*, nr. 4 (1966/67), p. 297—330 en A. Hoogerwerf, 'De Nederlandse staatsburger: toeschouwer of medespeler. Partij-activiteit en opvattingen over politieke participatie', *Sociologische Gids*, 14 (1967), p. 8—293—314.

³ Paul F. Lazarsfeld, Bernard Berelson en Hazel Gaudet, *The people's choice. How the voter makes up his mind in a presidential campaign*, New York: Columbia University Press, 1944 (editie 1955).

Verder aangehaald als *The people's choice*.

Bernard R. Berelson, Paul F. Lazarsfeld en William N. McPhee, *Voting. A study of opinion formation in a presidential campaign*, Chicago I11., 1955.

⁴ *The people's choice*, p. 26.

Als reactie op deze zgn. 'Columbia-school' legde de *sociaal-psychologische school* van de Universiteit van Michigan de nadruk op sociaal-psychologische variabelen om het stemgedrag te verklaren.⁵ In deze benadering stonden de partij-identificatie, als een essentiële 'long term' variabele en de 'issue' en 'candidate-orientation' als essentiële 'short term' variabelen centraal ter verklaring van het stemgedrag.⁶

Beide scholen hebben een zeer specifieke probleemstelling gemeen, die voornamelijk gericht was op de voorspelling en verklaring van stemgedrag en partijvoorkeur als vrijwel de enig relevante politieke variabelen. Hun onderzoek resulteerde steeds in één uitgebreide studie, uitgevoerd door een bepaalde groep onderzoekers.

De ontwikkeling in de politikologie hebben ertoe geleid, dat *het verkiezingsonderzoek in de jaren zestig* een andere plaats is gaan innemen in het kader van het geheel van politikologisch onderzoek en theorievorming. Hieruit is tevens een verruiming van de probleemstelling voortgekomen, van waaruit het verkiezingsonderzoek geschiedt.

Was het verkiezingsonderzoek vóór de jaren zestig een van de meest voorkomende vormen van politicologisch onderzoek, thans is de situatie zo, dat zeer veel onderzoek dat op enquêtering en veldwerk is gebaseerd in toenevende mate ook buiten het kader en tijdsbestek van de nationale verkiezingen wordt gehouden. Bijvoorbeeld voor studies op het gebied van de politieke participatie, de verspreiding, vorming en interrelatie van politieke houdingen en inzichten, de interrelaties van elite(s) en massapublieken, is dit laatste kader niet strikt noodzakelijk en soms zelfs onwenselijk.⁷ Daarom wordt veel van dit onderzoek buiten de verkiezingen gehouden.

Bovendien wordt naast het nationale niveau thans ook grote aandacht besteed aan de bestudering van politieke processen en structuren op plaatselijk niveau. Dit betekent, dat naast de studie der nationale verkiezingen ook verkiezingen voor lokale vertegenwoordigende lichamen binnen het verkiezingsonderzoek een eigen betekenis hebben gekregen.

Naast bovenvermelde differentiatie in objecten van politikologisch veldonderzoek moet ook worden genoemd dat andere mogelijkheden van politikologisch

⁵ Angus Campbell, Gerald Gurin en Warren E. Miller, *The voter decides*, Evanston I11., 1954.

Angus Campbell, Philip E. Converse, Warren E. Miller en Donald E. Stokes, *The American voter*, New York, 1960.

⁶ Voor een uitgebreide bespreking van beide scholen zie H. Daudt, *Floating voters and the floating vote*, Leiden: Kroese, 1961.

⁷ Almond en Verba signaleren in hun participatieonderzoek, dat de recente verkiezingen in Mexico een mogelijk storende faktor is geweest in hun onderzoek. (Gabriel A. Almond en Sidney Verba, *The civic culture*, Princeton, N. J., 1963, p. 59).

onderzoek, waarin gebruik wordt gemaakt van andere methoden van data-verzameling, een geheel eigen plaats hebben gekregen. Als voorbeelden kunnen we noemen het onderzoek van het gedrag van en binnen wetgevende en andere besluitvormende lichamen op internationaal, nationaal en lokaal niveau, waarbij gebruik wordt gemaakt van stem- en inhoudsanalytische methoden, elite interviews en de analyse van communicatie- en organisatiestructuren. De tot op dit moment door ZWO gefinancierde of te financieren onderzoekingen op politiekologisch gebied illustreren in hun verscheidenheid de zich zeer snel ontwikkelende differentiatie in de objecten van politiekologisch onderzoek.

Resumerend kan worden gesteld, dat de ontwikkeling van het politiekologisch veldonderzoek heeft geleid tot een tak van electoraal onderzoek, waarbinnen het nationale verkiezingsonderzoek een eigen positie heeft als een van de vele vormen daarvan. In ons land wordt dit het duidelijkst geïllustreerd met het reeds genoemde VU-onderzoek in 1967 en een viertal reeds lopende onderzoekingen op het lokale niveau: twee studies ter gelegenheid van de Amsterdamse gemeenteraadsverkiezingen, nl. een ZWO-project in 1966,⁸ en een studie in 1970 (beide van het Instituut voor Wetenschap der Politiek, Universiteit van Amsterdam), een onderzoek naar de verkiezingen in Oostelijk Flevoland in 1969 (Instituut voor politiekologie van de Katholieke Universiteit te Nijmegen) en een ZWO-project op nationale schaal van politieke participatie begin 1971 (Afdeling Politieke Wetenschap, Rijksuniversiteit te Leiden). Laatstgenoemde studie wordt voorbereid in coördinatie met een ander nationaal onderzoek naar aanleiding van de verkiezingen voor de Provinciale Staten van 1970 (Katholieke Hogeschool, Tilburg).

⁸ Constance E. van der Maesen, Kiezers of drift. Voorlopige analyse van de Amsterdamse gemeenteraadsverkiezingen 1966, *Acta Politica, Jrg. II*, afl. 3 (1966/67), p. 169—200.

J. H. Moerkerk, De gemeenteraadsverkiezingen van 1966 in Amsterdam: Campagne, voorkeurstemmen en absentisme, *Acta Politica, Jrg. II*, afl. 3 (1966/67), p. 201—219.

Constance E. van der Maesen, Negatieve sancties in de politiek, *Acta Politica, Jrg. III*, afl. 3 (april 1968), p. 239—247.

H. Daudt, Constance E. van der Maesen en R. J. Mokken, Political Efficacy: A further exploration, *Acta Politica, Jrg. III*, afl. 4, (juli 1968), p. 286—307.

R. J. Mokken, Dutch-American comparisons of the 'sense of political efficacy': Some remarks on 'cross'-cultural 'robustness' of scales, *Acta Politica, Jrg. IV*, afl. 4 (juli 1969), p. 425—448. Hierna aangehaald als Mokken, *Dutch-American comparisons of the 'sense of political efficacy'*.

Constance E. van der Maesen, Amsterdammers en hun politieke partijen. Perceptie van de politieke partij als kanaal voor lokaalpolitieke wensen, *Acta Politica, Jrg. V* afl. 3 (april 1970), p. 254—268. Hierna aangehaald als Van der Maesen, *Amsterdammers en hun politieke partijen*.

De hierboven geschetste ontwikkelingen hebben tot direkt gevolg gehad, dat ook in het verkiezingsonderzoek zelf de nadruk is verschoven van stemgedrag en partijkeuze naar een groot aantal binnen de politiekologie belangrijke variabelen. Men ziet in toenemende mate in, dat de verkiezingen een bron van gegevens vormen, die in een veel ruimer kader dan het eigenlijke stemgedrag en voor een veel wijdere kring van onmiddellijk belang moet worden geacht. De periode direkt voorafgaand aan de verkiezingen voor de Tweede Kamer (campagne, polarisatie rondom strijdpunten en partijen), de verkiezingen zelf (stemverdeling over de partijen betrokken op oriëntaties en voorkeuren van de individuele kiezers) alsmede de perioden *na* de verkiezingen (kabinetsformatie en regeringsprogramma tegen de achtergrond van de recente verkiezingen) en de in dat tijdsbestek optredende mobilisatie van het electoraat, bevatten gegevens van zo grote betekenis, dat zij in de toekomst *systematisch* en *continu* bij *elke* nationale verkiezing, en niet op basis van casuïstisch onderzoek ad hoc, moeten worden vergaard ten behoeve van *alle* instituten van politiekologisch onderzoek in Nederland.

In een verkiezingsonderzoek, dat als doelstelling heeft een zo rijk mogelijke bron van politiekologisch relevante gegevens te verschaffen, zullen de specifieke verkiezingsgegevens dan ook in samenhang met andere fundamentele variabelen moeten worden vergaard.

Als voorbeelden kunnen daarvan enkele worden genoemd.

(1) Perceptie en evaluatie van gezagsdragers en regimennormen op internationaal, nationaal en lokaal niveau:

— *internationaal*:

onderzoek naar de mate waarin verschillende regimevormen onderscheiden worden;

perceptie van relaties tussen landen en blokken;

meningen ten aanzien van de hoofdpunten van de buitenlandse politiek;

— *nationaal*:

evaluatie van democratische normen, legitieme aktiemiddelen, legitieme en en illegitieme sankties;

perceptie en evaluatie van de relaties tussen verschillende pressiegroepen en gezagsdragers en van de invloed van deze pressiegroepen op het beleid van de gezagsdragers;

perceptie en evaluatie van het proces van verkiezing, afvaardiging, en vertegenwoordiging: het betreft hier de centrale problematiek van het representatieonderzoek, waarin de interrelatie van parlementaire elites en het electoraat wordt bestudeerd. Een belangrijk onderdeel hiervan is het onderzoek naar de verschillen in houdingen en meningen tussen enerzijds parlementaire elites en anderzijds het electoraat. Hierbij wordt aansluiting gezocht bij het onderzoek in het buitenland en een door Stouthard en Daalder in 1971 te

houden enquête onder de nieuwe kamerleden. Deze enquête is een follow-up van het onderzoek van Daalder c.s. onder parlementsleden in 1968;⁹

– lokaal:

perceptie en evaluatie van de wederzijdse invloed van het nationale en lokale niveau.

(2) Perceptie en evaluatie van het partijstelsel en de plaats van politieke partijen en van de kiezer daarbinnen. Hierbij worden bijvoorbeeld de dimensies in het partijstelsel onderzocht, zoals die door de kiezers worden waargenomen (bv. links-rechtsdimensie, establishment-non establishment dimensie).

(3) Kennis, perceptie en evaluatie van beleidspunten en strijdpunten.

– beoordeling van belangrijke punten van het *overheidsbeleid* in termen van collectieve en persoonlijke relevantie;

de toerekening door de kiezer van verantwoordelijkheid voor beleidspunten aan personen, groepen of partijen.

– perceptie en evaluatie van *strijdpunten*;

onderzoek naar de samenhang tussen opinies over strijdpunten op verschillende gebieden van het overheidsbeleid;

analyse van de relatie tussen deze opinies en ideologische deelstelsels, zoals verricht door Converse,¹⁰ waarmee ideologische dimensies en konfliktstellingen ('cleavages')¹¹ bepaald kunnen worden. Ook hier kunnen enquêtes onder parlementsleden en het verkiezingsonderzoek vergelijkingsmogelijkheden bieden.

(4) Kennis, waarneming en waardering van individuele en collectieve behoeften en de mogelijkheden tot beïnvloeding van de overheid.

– analyse van het vermogen individuele en collectieve behoeften waar te nemen en te formuleren;

– kennis en effectiviteitsverwachting van middelen en kanalen waarlangs

⁹ Voor een eerste publikatie van een deel van dit onderzoek zie:

H. Daalder en S. Hubée-Boonzaaijer, Sociale herkomst en politieke recrutering van Nederlandse kamerleden in 1968 — I, *Acta Politica, Jrg. V*, afl. 3 (april 1970), p. 292—333.

H. Daalder en S. Hubée-Boonzaaijer, Sociale herkomst en politieke recrutering van Nederlandse kamerleden in 1968 — II, *Acta Politica, Jrg. V*, afl. 4 (juli 1970), p. 371—416. Zie voorts: H. Daalder, 'Politieke wetenschap en parlementsonderzoek in internationaal perspectief', *Z.W.O.-Jaarboek 1969*, p. 78—81.

¹⁰ Philip E. Converse, *The nature of belief systems in mass publics*, David E. Apter (ed.), *Ideologies and Discontent*, New York: The Free Press, 1964. Hierna aangehaald als Converse, *The nature of belief systems in mass publics*.

¹¹ Seymour H. Lipset en Stein Rokkan, *Cleavage structures, party systems and voter alignments: An introduction*, Seymour M. Lipset en Stein Rokkan (eds.), *Party Systems and Voter Alignments. Cross-National Perspectives*, New York: The Free Press, 1967, p. 1—64.

eisen aan overheden en bureaucratieën kunnen worden gesteld ('sense of civic competence');

– de analyse van de bronnen van steun voor en legitimatie van de overheden;

– verschillende vormen van politieke activiteit op lokaal en nationaal niveau (politieke participatie); stemgedrag en opkomst bij verkiezingen; informele politieke communicatie.

(5) Tenslotte kunnen nog een aantal algemeen gebruikte houdingsvariabelen worden genoemd:

– politiek zelfvertrouwen;

– gevoel van persoonlijke politieke effectiviteit;

– politiek cynisme;

– politieke belangstelling en betrokkenheid;

– politiek voorstellingsvermogen;

– sociaal cynisme;

– dogmatisme;

– algemene persoonlijke effectiviteit.

Deze niet uitputtende weergave van een aantal variabelen en analytische perspectieven die in het moderne theoretische onderzoek der politikologie noodzakelijk zijn, moge dienen om aan te tonen dat de gebruikelijke opinie-verkenningen van het marktonderzoek geheel aan een politikologisch relevante probleemstelling voorbijgaan. Zij hebben de politikoloog dan ook weinig te bieden.¹²

Een waarschuwend geluid tegen de resultaten en de wijze van presentatie van traditionele opinieonderzoekingen alsmede tegen het gebruik daarvan door het Witte Huis laten Verba c.s. horen in een artikel over de publieke opinie en de oorlog in Vietnam.¹³ Met dit artikel gaven zij zowel in analyse als in presentatie aan hoe bij de bestudering der openbare mening strijdpunten behoren te worden onderzocht. Hun onderzoek, dat veel verder op de verschillende aspecten van het Vietnam-beleid ingaat, bevestigt hun vermoeden dat de resultaten van de traditionele opinieonderzoeken ten onrechte overeenkwamen met het presidentiële beleid.¹⁴

¹² Zie: L. P. J. de Bruyn, *Omvang van partij-aanhang. Een vergelijkend onderzoek*, *Acta Politica, Jrg. V*, afl. 3 (april 1970), p. 269—291 en L. P. J. de Bruyn, *Opiniepeilingen naar partij voorkeur: wat zijn ze waard*, *Marktonderzoek kwartaalschrift*, 3/3, p. 16—36.

¹³ Sidney Verba, Richard A. Brody, Edwin B. Parker, Norman H. Nie, Nelson W. Polsby, Paul Ekman en Gordon S. Black, *Public opinion and the war in Vietnam*, *The American Political Science Review*, LXI, nr. 2 (June 1967), p. 317—333.

¹⁴ Zie ook Cees van der Eijk en Frans N. Stokman, *De waarde van de openbare mening bij de bepaling van het buitenlands beleid. Reactie*, *Internationale Spectator*, Jrg. XXIV, nr. 17 (8 oktober 1970), p. 1599—1611.

Resumerend kan dus gesteld worden, dat *de huidige betekenis van het nationale verkiezingsonderzoek ligt in het systematisch en continu vergaren bij elke nationale verkiezing van een zo rijk mogelijk aantal politiekologisch relevante gegevens*. In samenhang hiermee kunnen nog drie ontwikkelingen worden genoemd, die de betekenis van dergelijk onderzoek nog verder onderstrepen, nl. de mogelijkheden tot longitudinale (historische) analyses, internationaal vergelijkende analyses en de snelle toegankelijkheid van de gegevens voor algemeen politiekologisch onderzoek.

De aanwezigheid van onderzoekingen van opeenvolgende nationale verkiezingen maakt de toepassing van methoden van *longitudinale analyse* mogelijk, waardoor *ontwikkelingen en veranderingsprocessen over langere perioden* kunnen worden bestudeerd.

Zo'n longitudinale analyse is van grote betekenis. Deze is op dit moment in ons land onmogelijk. In een recent rondschriften aan de instituten van sociaal-wetenschappelijk onderzoek is deze lacune in breder verband gesignaleerd door prof. In 't Veld-Langeveld. In het buitenland bestaat die mogelijkheid wel. Zowel in het Amerikaanse verkiezingsonderzoek als in dat van Zweden wordt gebruik gemaakt van *panels*, (een panel is een steekproef, die op verschillende tijdstippen wordt ondervraagd). Deze panels overlappen verschillende verkiezingen (bijv. twee presidentsverkiezingen en een tussentijdse verkiezing), zodat ook veranderingen op de langere termijn kunnen worden bestudeerd.

Door standaardisatie in de tijd van gedeelten van de vragenlijst, zijn, ook wanneer niet dezelfde respondenten worden ondervraagd, vormen van longitudinale analyse als cohort analyse mogelijk. Hierdoor kunnen veranderingen in oriëntaties door de tijd voor bepaalde bevolkingsgroepen worden nagegaan. Deze analyses zijn op dit moment slechts mogelijk met de serie onderzoekingen die het Survey Research Center te Ann Arbor sinds 1948 heeft gehouden bij presidentiële en congressionele verkiezingen.

Indien bij alle na-oorlogse Nederlandse verkiezingen een dergelijk verkiezingsonderzoek zou zijn gehouden en de data daarvan bewaard zouden zijn gebleven, zou dit een onschatbare hoeveelheid waardevolle gegevens opleveren. De mogelijkheden tot dergelijke longitudinale analyses zouden een niet onaanzienlijke aanvulling betekenen bij andere recente vormen van historische analyse met behulp van meer gestructureerde technieken. Als voorbeelden van dergelijke recente vormen kunnen op de eerste plaats worden genoemd de analyse van crisissituaties met behulp van inhoudsanalyse van diplomatieke documenten. Op deze wijze hebben een groep onderzoekers rond North en Holsti het ontstaan van de eerste wereldoorlog geanalyseerd, alsmede het Chinees-Russische conflict en de Cuba crisis.¹⁵ Verder kunnen hier worden genoemd historische analyses, waarbij gebruik gemaakt wordt

van economische en ecologische gegevens. Zo bleken MacRae en Meldrum met deze analyses in staat een aantal 'kritische' verkiezingen in de Verenigde Staten te selecteren over de periode 1840 tot heden, waarin aanzienlijke heroriënteringen in het electoraat plaatsvonden, en konden zij tevens aangeven welke bevolkingsgroepen hierbij betrokken waren.¹⁶

Tenslotte zijn in deze context van speciaal belang historische analyses van politieke elites met behulp van meer gestructureerde technieken, zoals stemanalyse en analyse van herkomstgegevens. Een dergelijke analyse wordt op dit moment onder leiding van Daalder gedaan voor de herkomst van alle Nederlandse ministers, staatssecretarissen en parlementsleden vanaf 1848 (ZWO-project, Universiteit van Leiden).

Een andere betrekkelijk recente ontwikkeling is het streven naar internationale coördinatie van nationaal verkiezingsonderzoek ten behoeve van *internationaal vergelijkend onderzoek*. Via het Inter-University Consortium for Political Research te Ann Arbor staat de mogelijkheid van een vergelijking met onderzoekingen in Frankrijk, Italië, Engeland, de Verenigde Staten en Zweden open. Het is van groot belang, dat ook daarbij aansluiting kan worden gezocht. Immers hierdoor kan vergelijkend onderzoek verricht worden naar centrale houdings- en participatievariabelen voor variërende politieke systemen. Zo zou men de invloed van een distriktenstelsel resp. een stelsel van evenredige vertegenwoordiging op de oriëntatie met betrekking tot de volksvertegenwoordiging kunnen analyseren. Vergelijkende analyses op het gebied van de representatie problematiek, politieke houdingen en oriëntaties en dimensionaliteit van partijbeelden worden reeds voorbereid.

De derde hierboven genoemde ontwikkeling, *de snelle toegankelijkheid van de gegevens voor algemeen politiekologisch onderzoek*, is voortgekomen vanuit de ervaring dat de mogelijkheden van een verkiezingsonderzoek niet zijn uitgeput met de studie die erover wordt gepubliceerd. De op het Inter-University Consortium for Political Research (ICPR) gearchiveerde data worden thans over de gehele Verenigde Staten gebruikt voor leeronderzoek en dissertaties. Alleen al de data van het nationale verkiezingsonderzoek wor-

¹⁵ Zie bijvoorbeeld:

Robert C. North, Ole R. Holsti, M. George Zaninovich en Dina A. Zinnes, *Content Analysis*, Evanston (Ill.): Northwestern University Press, 1963.

Ole R. Holsti, Robert C. North en Richard A. Brody, *The management of international crisis: Affect and action in American-Soviet relations*, D. G. Pruitt en R. C. Snyder (eds.), *Theory and Research on the Cause of War*, Englewood-Cliffs N.J., Prentice-Hall, 1969, p. 62—80.

¹⁶ Duncan MacRae Jr. en James A. Meldrum, *Factor analysis of aggregate voting statistics*, Mattei Dogan en Stein Rokkan (eds.), *Quantitative Ecological Analysis in the Social Sciences*, Cambridge, Mass.: The M.I.T. Press, 1969, p. 487—506.

den in een groot aantal publikaties benut.¹⁷ Door de andrang zo snel mogelijk de gelegenheid te bieden voor dergelijke 'secundaire' analyses lijkt de betekenis van de in een speciale studie gepubliceerde 'primaire' analyse voor het nationaal verkiezingsonderzoek sterk tanend. Ook hier kunnen de genoemde Michigan studies tot voorbeeld strekken. Met de publikatie van 'Elections and the Political Order',¹⁸ een bundel afzonderlijke analyses, heeft het SRC (de auteurs signaleren dit in hun voorwoord) duidelijk het streven naar een afgeronde studie van een bepaalde verkiezing opgegeven. De toenemende drang tot snellere ter beschikking stelling van de data van een nieuw onderzoek voor 'secundaire' analyse dan onder het 'embargo' van een 'primaire' analyse mogelijk is, heeft ertoe geleid, dat men thans op het SRC meer de nadruk legt op een spoedige volledige codering en data opslag van de gegevens van een nieuw verkiezingsonderzoek. Deze kunnen dan via het data archief van het Inter-University Consortium for Political Research algemeen voor gerichte en gespecialiseerde analyses worden gebruikt. Het Instituut voor Wetenschap der Politiek, dat lid is van

¹⁷ Als voorbeelden kunnen wij de volgende recente publikaties noemen.

Artikelen en papers

Charles Andrain, 'The class basis of attitudes toward racial integration' (unpublished manuscript)

Davis B. Bobrow en Neal Cutler of Oak Ride Laboratory, 'Time oriented explanations of national security beliefs: Cohort; life-stage and situation', a discussion draft — Presented at: the Annual Meeting of the Peace Research Society, The Hague, August 29—31, 1967.

Walter D. Burnham, 'American voting behavior in the 1964 election', *Midwest Journal of Political Science*, XII, (February 1968), p. 1—41.

Charles Cnudde en Donald McCrone, 'The linkage between constituency attitudes and congressional voting behavior: A causal model', *American Political Science Review*, LX, nr. 1 (March 1966), p. 66—72.

Converse, *The nature of belief systems in mass publics*.

Philip Converse, 'The availability and quality of sample survey data in archives within the United States', R. Merritt en S. Rokkan *Comparing Nations*, New Haven: Yale University Press, 1966, p. 419—440.

Paul R. Eberts, 'Changes in political attitudes by socio-religious groups', Annual Meetings, 1967 Rural Sociological Society.

A. S. Goldberg, 'Discerning a causal pattern among data on voting behavior', *American Political Science Review* LX, no. 4, (December 1966), p. 913—923

—, 'Social determinism and rationality as bases of party identification', University of Rochester, 1967.

John Grumm, 'Mass electoral behavior in the States', paper delivered at ICPR seminar in Comparative State Politics, Ann Arbor, 1966.

M. Kent Jennings, Milton C. Cummings Jr. en Franklin P. Kilpatrick, 'Trusted leaders: Perceptions of appointed federal officials', *Public Opinion Quarterly*, Vol. 30, nr. 3, (Fall 1966), p. 368—384.

het Consortium, maakt regelmatig gebruik van deze gegevens voor vergelijkend onderzoek.

Dat op Nederlandse onderzoeken zo weinig secundaire analyses zijn verricht, is mede te wijten aan het feit dat tot dusver de data van vrijwel alle onderzoeken na een eerste analyse en publikatie, voor gebruik door derden verloren gaan, doordat zij vaak onvoldoende zijn gearhiveerd.

Zo zijn bijvoorbeeld de gegevens van het onderzoek De Nederlandse Kiezer, dat in opdracht van een staatskommissie in 1954 door het NIPO werd uitgevoerd, vernietigd. Weliswaar zijn ook in Nederland pogingen ondernomen om te komen tot het ontwikkelen van moderne data archieven waarin dergelijke gegevens in goed gedocumenteerde vorm voor wetenschappelijke onderzoekers ter beschikking staan, maar de daarvoor opgerichte Steinmetz Stichting, verbonden aan de Universiteit van Amsterdam, heeft aan de gestelde verwachtingen door een gebrek aan steun tot nu toe niet kunnen voldoen. Dit heeft geleid tot een sterk gereduceerd wetenschappelijk rendement van deze vaak kostbare onderzoeken.

Tom Flanagan Kornberg en George L. Watson, 'The Goldwater Candidacy Right-Wing Conservatism and the Old Fashioned American', *The Australian Journal of Politics*, December 1967.

—, Elliott L. Tepper en George L. Watson, 'The ideological policy positions of negroes and whites: Some comparisons', *South Atlantic Quarterly* (summer 1968).
Mokken, *Dutch-American comparisons of the 'sense of political efficacy*.

Robert Putnam, 'Political attitudes and the local community', *American Political Science Review*, Vol. LX, nr. 3, (September 1966), p. 640—654.

William Riker en Peter C. Ordeshook, 'A theory of the Calculus of Voting', *American Political Science Review*, Vol. LXII, nr. 1, (March 1968), p. 25—42.

Boeken

William J. Crotty, Donald M. Freeman en Douglas S. Gatlin, *Political parties and political behavior*, Boston: Allyn and Bacon, 1966.

Milton C. Cummings Jr., *Congressmen and the electorate: elections for the U.S. House and the President, 1920—1964*, New York: The Free Press, 1966.

Milton C. Cummings Jr., (ed.), *The national election of 1964*, Washington: The Brookings Institution, 1966.

William H. Flanagan, *Political behavior of the American electorate*, Boston: Allyn and Bacon, 1968.

David A. Leuthold, *Electioneering in a democracy*, New York: Wiley, 1968.

Donald R. Matthews en James W. Prothro, *Negroes and the new Southern politics*. New York: Harcourt Brace and World, 1966.

Lester W. Milbrath, *Political participation*, Chicago: Rand McNally, 1965.

Frank Souraf, *Political parties*, Little, Brown, 1968.

¹⁸ Angus Campbell, Philip E. Converse, Warren E. Miller en Donald E. Stokes, *Elections and the political order*, New York: Wiley, 1966.

De opzet van het nationaal verkiezingsonderzoek

Het lijkt duidelijk, dat geen politiekologisch instituut in Nederland dat zich in zijn onderzoekprogramma enigszins wil bezighouden met de vele andere mogelijkheden van onderzoek, ook nog in staat zal zijn geheel alleen de verantwoordelijkheid te dragen voor het noodzakelijke continue nationale verkiezingsonderzoek. Dit geldt temeer nu bij de steeds toenemende onderwijstaken het steeds moeilijker wordt om enige capaciteit voor onderzoek te reserveren.

Bovendien ligt het niet voor de hand één bepaald instituut te belasten met de taak een project uit te voeren dat van collectief belang moet worden geacht. Daarom is getracht de *continuïteit* van periodiek verkiezingsonderzoek te verzekeren op zodanige wijze dat geen instituut onevenredig met de uitvoering wordt belast. Daartoe is de projectieiding op kosten van ZWO buiten de bestaande formatie van de instituten aangetrokken voor de periode van twee jaar die per verkiezing voor de looptijd van het project moet worden gerekend.

De verschillende fasen van het project worden begeleid door de staven van de deelnemende instituten ten laste van de begrotingen der universiteit of hogeschool waartoe zij behoren.

Algemene doelstelling — Bij de opzet van continu nationaal verkiezingsonderzoek is rekening gehouden met de op gang zijnde hiervoor gesignaleerde ontwikkelingen. Dit houdt in dat bij elke toekomstige kamerverkiezing een nationaal verkiezingsonderzoek zal worden gehouden met als algemene doelstelling de snelle produktie van een rijke en gave, voor alle politiekologische onderzoekers snel toegankelijke en ten behoeve van de continuïteit sterk gestandaardiseerde dataverzameling (magneetband en/of ponskaart).

De verplichting van een in een afgeronde vorm te publiceren specifieke verkiezingsstudie door een bepaald team en het resulterende 'embargo' op de data verzameling voor de duur van de periode nodig voor analyse en publicatie wordt hierbij doelbewust verlaten. In plaats daarvan wordt de nadruk gelegd op de snelle en algemene toegankelijkheid van de data bestanden voor gespecialiseerde politiekologische onderzoekingen en op het principe dat de data verzamelingen algemeen ter beschikking staan voor politiekologische onderzoekers in Nederland.

Hierdoor kunnen op een relatief korte termijn een groter aantal analyses resulterend in wetenschappelijke artikelen en proefschriften of gedeelten daarvan worden verwacht dan tot dusver het geval was. Men mag verwachten dat ook een toenemend aantal analyses in werkgroepen (waaronder leeronderzoek) en seminaria zullen plaatsvinden. Reeds thans hebben verschillende deelnemers aan het onderzoek plannen voor analyses op verschil-

lende gebieden, zoals de analyse van informele politieke communicatie en vormen van resp. mogelijkheden tot politieke participatie, de divergentie tussen parlementaire elite en electoraat, de verzuiling, de analyse van het niet-stemmen in relatie tot politieke houdingen en oriëntaties en de analyse van houdingen en opinies op het gebied van de internationale betrekkingen. Hoewel het niet de bedoeling is dat het onderzoek afgesloten wordt met één omvattende publikatie, verschijnt er wel snel na de verkiezingen een eenvoudig rapport, waarin de van algemeen belang zijnde en brede publiciteit verdienende resultaten zijn opgenomen. Het eerste rapport van de VU¹⁹ is een goed voorbeeld van deze publikatievorm. Daarna staan de data bestanden dus in principe voor iedereen die zich met politiekologisch onderzoek bezighoudt ter beschikking.

Vanuit de doelstellingen van dit onderzoek dient een bijzondere nadruk te liggen op *de omvang en kwaliteit van de steekproef, de samenstelling van de vragenlijst en de kwaliteit van het veldwerk, de codering en de data opslag.*

De steekproef — De omvang van de steekproef per enquête wordt sterk bepaald door de gekozen opzet en in het bijzonder door de vraag of er van panels gebruik moet worden gemaakt. Voor het gebruik van de panel-opzet pleiten een drietal overwegingen:

- bij een panel kunnen processen van individuele standpuntbepaling, -beïnvloeding en -verandering van de campagneperiode tot na de verkiezingen worden geanalyseerd;
- in vergelijkbare buitenlandse onderzoekingen wordt ook de panelvorm gebruikt; daarom is voor internationaal vergelijkende analyse de panelvorm een vereiste;
- aangezien het verkiezingsonderzoek gericht is op de verzameling van zoveel mogelijk relevante gegevens naast de verkiezingsgegevens zelf, geeft een panel-opzet gebaseerd op twee vraaggesprekken de mogelijkheid tot het betrekken van méér variabelen in de enquête.

Op grond van deze overwegingen is de voorkeur gegeven aan een panelonderzoek waarin een steekproef van respondenten tweemaal wordt onderzocht, eenmaal in de campagneperiode en eenmaal direct na de verkiezingen. Het ligt in de bedoeling dit panel voor zover mogelijk door te trekken naar 1975.

Aangezien voor analyse van relatief kleine groeperingen zeer grote steekproeven nodig zijn, wordt gestreefd naar ongeveer 2.500 geslaagde eerste vraaggesprekken en ongeveer 2.000 'panel' vraaggesprekken (pre en post). Dit aantal is net voldoende voor redelijke algemene analysemogelijkheden. Vele be-

¹⁹ *De Nederlandse kiezers in 1967.*

langrijke groeperingen, bijvoorbeeld geïnteresseerden op het gebied van de buitenlandse politiek en de hogere niveaus van politieke kennis en geïnvolvement, omvatten ongeveer 10% van de bevolking. Met een 250 steekproefrepresentanten zijn voor deze groeperingen nog juist voldoende mogelijkheden voor analyse en onderverdeling.

De vragenlijst — Voor de in dit type onderzoek te hanteren vragenlijst kunnen als elkaar gedeeltelijk overlappende beginselen worden genoemd standaardisatie door de tijd ten behoeve van longitudinale analyses, afstemming op internationaal vergelijkend onderzoek en afstemming op de specifiek Nederlandse situatie.

Als richtlijn voor de algehele samenstelling van de vragenlijst is gesteld dat een groot deel (ca. 60%) van de lijst in principe in zoveel mogelijk gestructureerde vorm dient vast te liggen voor een redelijk aantal verkiezingen. Daarom kunnen voor dit deel nauwelijks mogelijkheden bestaan voor gevarieerd verkennend en experimenteel onderzoek. Derhalve worden hier slechts min of meer algemeen als relevant en beproefd aanvaarde vragen opgenomen. Het overige deel van de vragen (ca. 40%) kan van verkiezing tot verkiezing variëren. In dit deel wordt gelegenheid geboden voor:

- kenmerken en variabelen die specifiek zijn voor een bepaalde verkiezing (bijv. bepaalde aan dat tijdsbestek gebonden politieke strijdpunten) (ca. 20%);
- onderzoek van nieuwe ontwikkelingen, verkennend en experimenteel onderzoek;
- de aanpassing van het 'constant' gedeelte van de vragenlijsten aan nieuwe verworvenheden die voortaan in de serie moeten worden opgenomen;
- eventueel enkele speciale probleemstellingen, die in het kader van andere onderzoekingen essentieel kunnen zijn; in 1971 zal dit gedeelte gebruikt worden voor de analyse van houdingen en opinies op het gebied van de buitenlandse politiek en internationale betrekkingen.

Op grond van een theoretisch geordende groslijst van vragen, waarbij de internationale vergelijkbaarheid door middel van verwijzingen was aangegeven, is in september op een driedaagse conferentie in Driebergen, waaraan medewerkers van alle participerende instituten deelnamen, een voorlopige selectie van vragen gemaakt.

Veldwerk, codering en data opslag — Gegeven de algemene doelstellingen van dit onderzoek moet de grootste zorg worden besteed aan de kwaliteit van de gegevens en de uiteindelijke vorm waarin de data worden opgeslagen. Het lijkt niet rationeel ervan uit te gaan, dat het hier geprojecteerde nationale verkiezingsonderzoek in de regel zal geschieden met behulp van een

universitair enquêteringsapparaat. Het veldwerk en een groot deel van de verwerking is dan ook uitbesteed bij de Nederlandse Stichting voor Statistiek. De codering van de gegevens dient op zodanige wijze te geschieden, dat toekomstige gebruikers een grote flexibiliteit bij de hantering van variabelen kan worden geboden. Zo zullen voor vele variabelen en kenmerken relatief verfijnde coderingen moeten worden gebruikt (bijv. leeftijd als numerieke variabele t.b.v. cohort analyses, regionale coderingen relatief fijn t.b.v. verschillende ecologische analyses, etc.). Voor de data opslag zou gebruik moeten worden gemaakt van invoermedia (ponskaart, magneetband) waarvan voor de toekomst mag worden verwacht, dat zij een zo groot mogelijke variatie van gebruiksmogelijkheden zullen kunnen bieden. Goede codeboeken zijn hiervoor een absolute voorwaarde. Het is van het grootste belang, dat met name op dit punt gebruik kan worden gemaakt van de faciliteiten en diensten van een goed uitgerust Nederlands data archief. De Steinmetz Stichting, indien in staat gesteld de mogelijkheden daartoe op te bouwen, zou hier van eminente betekenis kunnen zijn.

Voorts kan ook hier met profijt gebruik worden gemaakt van de grote ervaring en vakkennis, die op het Inter-University Consortium for Political Research inzake de archivering van electorale en andere onderzoeksgegevens bestaat.

Samenvatting

Zoals wij hierboven uiteengezet hebben ligt het belang van dit project primair in een periodieke en continue verzameling van een zo gevarieerd mogelijke hoeveelheid politiekologisch relevante gegevens, die ter beschikking staan van alle politiekologen, ter aanvulling en completering van gegevens uit ander onderzoek op brede terreinen. Hiermede zal een belangrijke stap gezet zijn om veranderingsprocessen te bestuderen met behulp van meer gestructureerde technieken van empirisch onderzoek. Deze veranderingsprocessen zullen bovendien vergeleken kunnen worden met dergelijke processen in een toenemend aantal andere landen.

Hoewel de doelstelling van het onderzoek één allesomvattende probleemstelling uitsluit, zal het vanuit de voorbeelden van op te nemen variabelen (zie par. 1) duidelijk zijn, dat een groot aantal politiekologisch en maatschappelijk relevante analyses mogelijk zijn. Ter nadere toelichting volgen hier nog slechts twee van de zeer vele voorbeelden, die gegeven zouden kunnen worden.

In de sfeer van de democratische houdingen heeft Hennessey Italiaanse jongeren, die zich identificeerden met de linkse partijen (communisten en socialisten) vergeleken met jongeren, die centrum en rechtse partijen aanhingen (christen-demokraten en fascistten). Deze twee groepen werden vergele-

ken op het punt van steun aan democratische normen, politieke geïnvolveerdheid, politiek zelfvertrouwen en steun aan het partijstelsel. Hij gebruikte hiervoor indicatoren, die ook in de Verenigde Staten en elders in electoraal onderzoek worden gehanteerd. Zijn conclusie is, dat jonge aanhangers van linkse partijen (communisten en socialisten) een grotere steun gaven aan democratische normen en aan het partijstelsel, meer politiek zelfvertrouwen hadden en politiek meer geïnvolveerd waren dan christen-democratische en rechtse jongeren. Hij vergeleek dit tevens met een onderzoek van Dierenzo onder Italiaanse parlementsleden, waaruit bleek dat politiek links het meest 'open-minded' en het minst dogmatisch was, terwijl de christen-democraten in het parlement het hoogst scoorden op de dogmatisme-schaal.²⁰

Het onderzoek naar de Amsterdamse gemeenteraadsverkiezingen in 1966 bood onder andere de mogelijkheid in het kader van de bestudering van de politieke participatie van de burger op lokaal niveau de betekenis van politieke partijen te beschouwen als participatiekanalen ten behoeve van die burgers. Dat een dergelijk onderzoek niet noodzakelijk leidt tot gegevens die het vigerende stelsel rechtvaardigen, bleek wel uit de analyse van Van der Maesen:

— Zij, die zich zorgen maken over het tekort aan politieke participatie (waarmee dan meestal partij-participatie wordt bedoeld) en die — met een soms wat hypocriet aandoende verontwaardiging — 'buitenparlementaire actie' als 'ondemocratisch' van de hand wijzen, dienen zich te realiseren, dat in de perceptie van velen, een der belangrijkste democratische kanalen tot inspraak, althans in het lokale gebied, kennelijk is verstopt.²¹ —

Voegen wij aan deze twee voorbeelden nog de gehele problematiek rond de representatie, de afstand tussen gekozenen en kiezers, bestuurders en bestuurden, toe, dan moge met deze weinige voorbeelden het belang van dit project voldoende zijn toegelicht.

²⁰ Timothy M. Hennessy, Democratic attitudinal configurations among Italian youth, *Midwest Journal of Political Science*, XIII, nr. 2 (May 1969), p. 167—193.

²¹ Van der Maesen, *Amsterdammers en hun politieke partijen*, p. 267.

De artikelen van A. de Swaan, J. H. De Vree, M. Surkin en A. Wolfe, A. Lijphart en D. Easton die in de afgelopen tijd in dit tijdschrift verschenen, cirkelen rond de vraag wat politieke wetenschap is en wat deze zou kunnen en moeten zijn.² Ze impliceren een algemenere problematiek van wetenschapsleer zonder meer: wat is wetenschap hier en nu en wat behoort wetenschap te zijn?³ Die problematiek gaat ook de historicus aan. Ze ligt voor politikologen en historici gelijk. Dat is niet verwonderlijk. Bleef geschiedkennis niet lange tijd beperkt tot politieke geschiedenis? Noemde Pokrowski geschiedwetenschap niet de meest politieke van alle wetenschappen?⁴ Is althans in Nederland de politi-

¹ Het woord historisme heeft zo mogelijk nog meer betekenissen dan het woord geschiedenis. Daar komt bij dat in het Duits de betekenissen van Historismus en Historizismus dooreen lopen. In het Engels is dat met historism en historicism eveneens het geval. En wat betekent 'historicistic'? Op deze plaats neem ik historisme in de zin waarin P. Geyl en J. Romein het hanteren nl. een opvatting van geschiedwetenschap die normen ontleend uit- en relevantie voor het actuele, ignoreert: Geyl, P. *Historicus in de tijd*. Utrecht, 1954, p. 17; Romein, J. *In de hof der historie*². Amsterdam, 1963, p. 147. Naar onder andere deze betekenis van historisme wordt ook gerefereerd door Hofer, W. *Geschichtschreibung und Weltanschauung*. München, 1950, p. 328. Een inleidend artikel is Lee, D. E. and Beck, R. N., 'The meaning of Historicism', *The American Historical Review*, 59 (1954), p. 568—577.

² De Vree, J. K., 'De wetenschap der politiek — het vraagstuk van een definitie', *Acta Politica*, 4 (1968/1969), pp. 55—81.

De Swaan, A., 'Theoristen versus behavioristen', *Acta Politica*, 4 (1968/1969), pp. 125—138.

De Vree, J. K. 'Over theorievorming', *Acta Politica*, 4 (1968/1969) pp. 275—298.

Surkin, M. en Wolfe, A., 'The political dimension of American political science', *Acta Politica*, 5 (1969/1970), pp. 43—61.

Lijphart, A., 'Political science versus political advocacy: comments on the article by Marvin Surkin and Alan Wolfe', *Acta Politica*, 5 (1969/1970), pp. 165—171.

Surkin, M. en Wolfe, A., 'Response to professor Lijphart', *Acta Politica* 5 (1969/1970), pp. 171—172.

Easton, D., 'The new revolution in political science', *Acta Politica*, 5 (1969/1970), pp. 208—221. Het is niet gemakkelijk uit de artikelen van de hier genoemde auteurs te destilleren wat zij precies onder behaviorisme verstaan. Toch wordt duidelijk welke bezwaren tegen behaviorisme in de politikologie worden aangevoerd: ignoreren van relevantie voor 'eigentijdse morele strijdsvragen' en een statische verlamdende identificatie van zijn en behoren (De Swaan, p. 128). De bezwaren van Berkeleystudenten tegen behaviorisme in de politikologie vallen samen met die van J. Romein tegen historisme in de geschiedwetenschap: de vraag hoe het actuele ontstaan is dekt de vraag naar het nog niet verwerkelijkte mogelijke toe. Een pleidooi voor toepassing van behaviorisme bij historisch onderzoek vindt men in Berkhofer, R. F., *A behavioral approach to historical analysis*. New York, 1969; aldus een mededeling van de afd. theoretische geschiedenis van het historisch seminarium van de universiteit van Amsterdam.

³ Van Melsen, A. G. M., en anderen, *Leven met de wetenschap*. Amsterdam, 1968.

⁴ Stern, Fr., *The varieties of history from Voltaire to the present*. New York, 1956, p. 338.